

УДК 343.98

С.О. КНИЖЕНКО, канд. юрид. наук, доц.,
Харківський національний університет внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ШЛЯХОМ ПОРУШЕННЯ ПОРЯДКУ ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ АБО ПОПЕРЕДНЬОГО УВ'ЯЗНЕННЯ

Ключові слова: порушення порядку відбування покарання, злочини проти правосуддя, розслідування злочинів, криміналістична методика

Найчисленнішу групу злочинів проти правосуддя складають злочини, що вчиняються шляхом порушення порядку відбування покарання або попереднього ув'язнення, до яких відносяться: ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (ст.389 КК України); умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості (ст.389-І КК України); ухилення від відбування покарань у вигляді обмеження волі та у вигляді позбавлення волі (ст.390 КК України); злісна непокоря вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст.391 КК України); дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст.392 КК України); втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст.393 КК України); втеча із спеціалізованого лікувального закладу (ст.394 КК України); порушення правил адміністративного нагляду (ст.395 КК України) [1, с.119]. За статистичними даними Генеральної прокуратури України такі злочини складають 36 % від загальної кількості всіх злочинів проти правосуддя [2].

Водночас, діяльність правоохоронних органів щодо припинення, розкриття та розслідування визначених злочинів проти правосуддя є не достатньо ефективною. Аналіз

слідчо-судової практики вказує, що слідчі мають певні труднощі в розслідуванні таких злочинів, особливо на початковому етапі.

На даний час в юридичній літературі більша частина робіт присвячена дослідженню кримінально-правових та кримінологічних аспектів злочинів проти правосуддя. Що стосується криміналістичних досліджень, то предметом розгляду були лише окремі види злочинів проти правосуддя. Так, у роботах С.А. Кутякіна, А.М. Морозова, В.В. Смірнова, А.В. Хребтова, А.С. Ямашкіна розглядалися проблеми методики розслідування втеч з місць позбавлення волі [2–4].

На жаль, криміналістичні питання розслідування злочинів проти правосуддя, що вчиняються шляхом порушення порядку відбування покарання або попереднього ув'язнення, не досліджені. Така ситуація призводить до зниження ефективності протидії кримінальним правопорушенням вказаної групи.

Викладене свідчить про актуальність формування методики розслідування вказаних злочинів. Тому мета статті полягає у розкритті основних положень методики розслідування злочинів проти правосуддя, що вчиняються шляхом порушення порядку відбування покарання або попереднього ув'язнення.

Методика розслідування злочинів проти правосуддя, що вчиняються шляхом порушення порядку відбування покарання або попереднього ув'язнення, має свої особливості, які в першу чергу, виявляються у слідчих ситуаціях початкового етапу розслідування. Під слідчою ситуацією розуміють як ступінь поінформованості слідчого про злочин, так і стан процесу розслідування, який має місце на будь-який визначений відрізок часу, аналіз і оцінка якого дозволяють прийняти найбільш доцільне рішення [5, с.94].

У криміналістиці слідчі ситуації класифікують за різними критеріями й виділяють: прості і складні; типові і специфічні; початкові, проміжні і кінцеві; безконфліктні і конфліктні [6, с.143–144]. Визначаючи специфіку

типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування досліджуваних злочинів, відзначимо, що на їх зміст впливає не тільки ступінь поінформованості слідчого про обставини вчиненого злочину та характер злочинних дій, але й наявність протидії з боку підозрюваного.

Зауважимо, що заяви про вчинення вказаних злочинів найчастіше надходять від представників пенітенціарних установ й відповідно слідчий на початковому етапі розслідування вже володіє певною інформацією про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення; спосіб та обстановку вчинення злочину. На перший погляд може здатися, що розслідування пройде швидко та без конфліктів. Однак це ілюзія, оскільки доведенню підлягає низка обставин (час, мотиви та мета, наявність прямого умислу), які потребують певних зусиль з боку слідчого. Наприклад, як правильно зазначає А.С. Ямашкін, встановленню мотиву передують з'ясування причин злочинної поведінки, особливостей ситуацій, що мають місце перед вчиненням злочину [4, с.117].

Треба зауважити, що результати проведеного дослідження свідчать про те, що мотиви та цілі вказаних злочинів не завжди залишаються не встановленими, або ж вказуються неперевірені версії, які називалися засудженими. Окрім того, при розслідуванні таких злочинів слідчий досить часто стикається з активною протидією підозрюваних, що вимагає від нього проведення низки слідчих (розшукових) дій, застосування тактичних прийомів по подоланню протидії. Враховуючи викладене, вважаємо за доцільне на початковому етапі розслідування злочинів проти правосуддя, що вчиняються шляхом порушення порядку відбування покарання або попереднього ув'язнення, виділяти наступні типові слідчі ситуації:

1. Особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, встановлена, але переходиться від органів досудового розслідування або чи-

нить інші активні дії по протидії розслідуванню. Така ситуація характеризується як конфліктна й вимагає від слідчого значних зусиль по її подоланню.

2. Особа, яка вчинила злочин, встановлена, визнає себе винною й сприяє розслідуванню. Дана слідча ситуація характеризується найбільш великим обсягом інформації щодо обставин злочину і, відповідно, є сприятливою для розслідування.

Виокремленні нами слідчі ситуації мають практичне значення оскільки, як правильно зазначалось у юридичній літературі, вони обумовлюють основні напрями розслідування та прийняття слідчим відповідних рішень і вибору ним необхідного способу дії [7, с.222]. А розроблені алгоритми, в свою чергу, надають методичну допомогу слідчому, підказують шляхи пошуку щодо одержання інформації та ефективного розслідування [8, с.250].

Аналіз слідчо-судової практики дозволяє виробити наступний алгоритм дій слідчого в першій типовій слідчій ситуації:

- огляд місця події (найчастіше ним є місце втечі або місце порушення режиму відбування покарання);
- допит свідків (заявника; представників пенітенціарних установ, родичів та знайомих підозрюваного);
- витребування документів або тимчасовий доступ до них;
- надання доручень оперативним підрозділам з метою встановлення місцезнаходження підозрюваного та свідків);
- призначення судових експертиз.

Алгоритм дій слідчого у другій ситуації наступний:

- огляд місця події;
- допит підозрюваного;
- допит свідків (заявника; представників пенітенціарних установ, інших);
- витребування або тимчасовий доступ до документів;
- надання доручень оперативним підрозділам з метою встановлення свідків);

– призначення судових експертиз.

Аналіз матеріалів слідчої практики свідчить, що однією з невідкладних слідчих (розшукових) дій при розслідуванні досліджуваних злочинів є огляд місця події. Відзначимо, що найчастіше огляд місця події проводиться при розслідуванні втеч із місць позбавлення волі, дезорганізації роботи установ виконання покарань, злісній непокорі вимогам адміністрації установи.

Тактика слідчого огляду в пенітенціарних установах має свої особливості, до яких А.Т. Валєєв, А.М. Латинський, Р.М. Морозов, О.Б. Помаслов віднесли: соціально-психологічні умови та психологічні особливості засуджених; організаційно-територіальні умови; нормативно-правові умови [9, с.12]. Серед соціально-психологічних умов, що впливають на тактику проведення огляду, автори виокремили моральні норми субкультури засуджених (несхвалення засудженого за співробітництво з правоохоронними органами) та загальний досвід злочинної діяльності (стикаючись з одним засудженим, слідчий фактично має справу з груповим розумом злочинного середовища) [9, с.13].

До організаційно-територіальних умов автори віднесли: віддаленість і важкодоступність пенітенціарних установ, обмеженість території та високу концентрацію засуджених; типовий характер комунікацій [9, с.15]. Нормативно правові умови визначають можливість поєднання та комбінування оперативного-розшукових, слідчих та режимних заходів при розслідуванні злочинів в умовах пенітенціарних установ [9, с.16]. Визначені фактори ведуть до обмеження можливості вибору місця приховання слідів злочину та речових доказів й змушує засуджених вдосконалювати способи приховання [9, с.17], що, в свою чергу, вимагає від слідчого знання психології засуджених, особливостей планування та режиму пенітенціарних установ.

Наступною особливістю розслідування досліджуваної групи злочинів проти правосуддя

є те, що слідчому завжди необхідно вивчати документацію, яку ведуть пенітенціарні установи. Найчастіше такими документами є особові справи засуджених. Як правильно відмічено у криміналістичній літературі, можливість швидкого доступу та концентрація інформації в особовій справі полегшує підготовку до проведення слідчих дій, дозволяє обрати ефективні тактичні прийоми [9, с.17]. Окрім особових справ засуджених слідчому також необхідно вивчати розпорядок дня засуджених, їх поштове листування та/або записки тощо.

Відзначимо, що розслідування вказаних злочинів вимагає від слідчого проведення допитів свідків й така слідча (розшукова) дія є невідкладною. Коло свідків досить широке, а тому пропонуємо їх поділити на такі групи:

1. Працівники пенітенціарних установ. Слідчий при їх допиті може одержати криміналістично значущу інформацію про:

- час та місце порушення порядку відбування покарання;
- спосіб вчинення злочину;
- заходи заохочення чи покарання, які застосовувалися до засудженого;
- можливе місцеперебування підозрюваного (можуть надати інформацію про зв'язки підозрюваного (родичів, друзів, з ким відбував покарання тощо),
- співучасників злочину;
- причини та умови, що сприяли вчиненню злочину тощо.

2. Очевидці порушення порядку відбування покарання або попереднього ув'язнення. Ними можуть бути як засуджені, що відбували покарання разом із підозрюваним, так і працівники підприємств, установ, організації, куди підозрюваний був направлений для відбування покарання. У ході допиту вказаних осіб слідчий з'ясовує: коли і за яких умов вони спостерігали порушення порядку відбування покарання, в чому воно виражалось; як можуть охарактеризувати підозрюваного; причини та умови, що сприяли вчиненню злочину тощо.

3. Родичі підозрюваного. Вказані особи можуть надати інформацію про спосіб життя підозрюваного, його зв'язки. Варто зазначити, що проводити допит таких осіб досить складно, оскільки вони є зацікавленими й досить часто підозрюваний переховується у них.

Специфіка розглядуваних злочинів така, що вирішити всі задачі його розслідування одному слідчому без залучення сил та засобів використання методів роботи інших суб'єктів правоохоронної діяльності, експертних установ, окремих експертів та спеціалістів неможливо [4, с.146]. Це дозволяє слідчому своєчасно приймати необхідні процесуальні та тактичні рішення, отримувати як орієнтуючу, так і доказову інформацію. Так, з метою встановлення місцезнаходження підозрюваного, виявлення свідків злочину, слідчий найчастіше звертається за допомогою до оперативних підрозділів пенітенціарних установ. Що стосується використання допомоги спеціалістів, то, як правило, слідчий користується допомогою експертів-криміналістів та судмедекспертів при огляді місця події; психологів при підготовці до допиту підозрюваних. Типовими судовими експертизами при розслідуванні вказаних злочинів є: дактилоскопічні, трасологічні, медичні.

Підводячи підсумок, зазначимо, що особливості розслідування злочинів, що вчиняються учиняються шляхом порушення порядку відбування покарання або попереднього ув'язнення, визначаються:

– слідчими ситуаціями початкового етапу розслідування, серед яких виділені: 1) особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, встановлена, але переховується від органів досудового розслідування або чинить інші активні дії по протидії розслідуванню; 2) особа, яка вчинила злочин, встановлена, визнала себе винною та сприяє розслідуванню;

– тактикою проведення слідчих (розшукових) дій, в тому числі й невідкладних.

Перспективами подальших досліджень є розроблення засобів криміналістичної профілактики розглядуваних злочинів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Книженко С. О. Криміналістична класифікація злочинів проти правосуддя / С. О. Книженко // Право і безпека. – 2013. – № 1 (48). – С. 113–119.

2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112173&libid=100820&c=edit&c=fo.

3. Кутякин С. А. Криминалистическая характеристика побегов из учреждений уголовно-исполнительной системы : учебное пособие / С. А. Кутякин, Н. И. Ткаченко, Э. В. Лядов. – Рязань : Академия права и управления Федеральной службы исполнения наказания, 2005. – 165 с.

4. Ямашкин А. С. Методика расследования побегов из мест лишения свободы : монография / А. С. Ямашкин. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 208 с.

5. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия : монография / под ред. проф. Н. П. Яблокова. – Москва-Калининград : Калинингр. ун-т, 1997. – 248 с.

6. Драпкин Л. Я. Основы теории следственных ситуаций / Л. Я. Драпкин. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1987. – 165 с.

7. Малярова В. О. Розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків: теорія та практика : монографія / Малярова В. О. ; за ред. д-ра юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України С. М. Гусарова. – Харків : Діа плюс, 2013. – 422 с.

8. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія / Б. В. Щур. – Х. : Харків юридичний, 2010. – 320 с.

9. Валеев А. Т. Производство следственного осмотра и допроса в исправительном уч-

реждении: организация и тактика : учебно-практическое пособие / А. Т. Валеев, А. М. Лютынский, Р. М. Морозов, А. Б. Помаслов. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 152 с.

Книженко С. О. Особливості розслідування злочинів проти правосуддя, що вчиняються шляхом порушення порядку відбування покарання або попереднього ув'язнення / С. О. Книженко // Форум права. – 2016. – № 3. – С. 121–125 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_3_24.pdf

Визначені основні особливості розслідування злочинів проти правосуддя, що вчиняються шляхом порушення порядку відбування покарання або попереднього ув'язнення. Автор розкрив типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування таких злочинів, визначив відповідні їм алгоритми дій слідчого. Розглянуті тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій та питання взаємодії слідчого з правоохоронними органами.

Книженко С.А. Особенности расследования преступлений против правосудия, совершаемых путем нарушения порядка отбывания наказания или предварительного заключения

Определены основные особенности расследования преступлений против правосудия, совершаемые путем нарушения порядка отбывания наказания или предварительного заключения. Автор раскрыл типичные следственные ситуации первоначального этапа расследования таких преступлений, навел соответствующие им алгоритмы действий следователя. Рассмотрены тактические особенности проведения отдельных следственных (розыскных) действий и вопросы взаимодействия следователя с правоохранительными органами.

Knizhenko S.A. Features of Investigation of Crimes against Justice Committed By Violating the Order of Punishment or Detention

In the article the main features of investigating crimes committed by officers or other persons through failure to enforce justice. By investigating the situation revealed the typical initial phase of the investigation of such crimes defined algorithms actions of the investigator. It was considered tactical features of certain investigative (detective) actions and interaction with the police investigation.